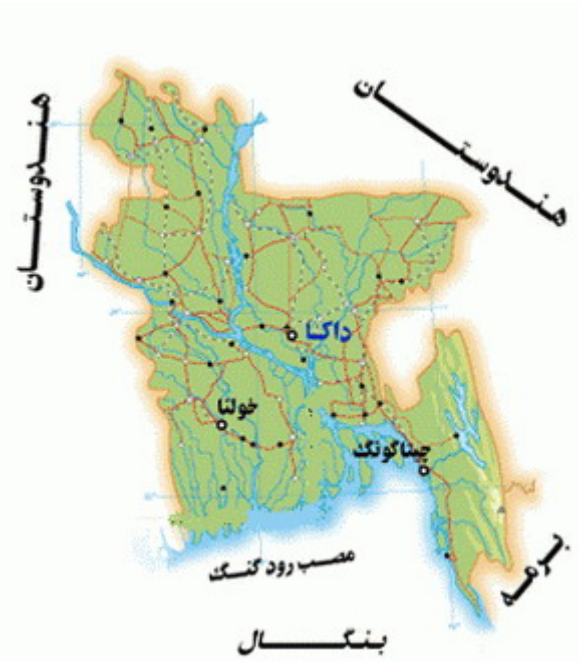

زبان و ادبیات فارسی در بنگلادش

دکتر الهام حدادی^۱

دکتر فرهاد درودگریان^۲

می توان گفت به طور تقریبی در اکثر خانه های مردم بنگلادش دیوانی از سعدی، حافظ و مولوی یا ترجمه این کتاب ها به زبان بنگالی یافت می شود و بیشتر پدر بزرگ ها و مادر بزرگ های آنان توانایی سخن گفتن به زبان فارسی را دارند.

پیشینه زبان و ادبیات فارسی در بنگلادش

کشور بنگلادش برای ایرانیان آنچنان ناشناخته است که بعضی از ایرانیان حتی نام این کشور به گوششان نخورده است؛ اما برخلاف این موضوع، کشور ایران آنچنان برای ملت بنگلادش شناخته شده است که یکی از افتخارات آنان نسبت دادن خود به اصالت ایرانیان است. مغفول ماندن کشور بنگلادش حتی برای دولتمردان ایرانی نیز آشکار و مشهود است و متأسفانه هنوز پژوهشی جامع در زمینه همکاری های گسترده ای که ایران می تواند از هر جهت از تجارت تا فعالیت های فرهنگی گرفته در این راستا انجام دهد، صورت نگرفته است. شاید علت اصلی این امر توجه بیش از اندازه به ظواهر این کشور از جمله مسئله فقر است که گویا با شنیدن نام کشور بنگلادش واژه بعدی که به ذهن متبادر می شود، موضوع فقیر بودن این کشور است؛ اما در حقیقت در لایه های عمیق فکری و فرهنگی این مردم آنجا که به بحث بن مایه های اصیل ملیتی یک کشور که در ناخودآگاه قومی آنان شکل گرفته است، نظری انداخته شود، اصالتی ریشه دار در آنجا یافت می شود که بخش اعظم آن

به واسطه زبان و فرهنگ ایرانیان و فارسی زبانان در این کشور خلق شده است و صد افسوس که امروزه ما بسیار از آن بی خبر هستیم و این غفلت زمینه رشد و پیشرفت فرهنگ کشورهای دیگری را فراهم کرده است. می توان گفت به طور تقریبی در اکثر خانه های مردم بنگلادش دیوانی از سعدی، حافظ و مولوی یا ترجمه این کتاب ها به زبان بنگالی یافت می شود و بیشتر پدر بزرگ ها و مادر بزرگ های آنان توانایی سخن گفتن به زبان فارسی را دارند. هنوز هم در مدارس قومی یا دینی این کشور که در کنار مدارس ملی به امر آموزش می پردازند، دروس فارسی از جمله گلستان سعدی آموزش داده می شود.

در بنگلادش اگر از دست فروشی که کنار خیابان ایستاده است، خرید کنی و بگویی ایرانی هستی به طور حتم با احترام ویژه ای مواجه خواهی شد و او حتی حاضر است با ضرر هم اگر شده، مرغوب ترین کالایش را به تو بفروشد. این مردم محال است که با ایرانیان مواجه شوند و به شخصیت و فرهنگ ایرانیان احترام نگذارند. آن ها با چنان شوکت و مهری بر ما ایرانیان نظر می اندازند که احساس اصالت و برتری خاصی را به ایرانیان منتقل می کنند. با نگاهی آکنده از تحسین و تمجید به فرهنگ ایرانی هنوز بعد از سال های متمادی که از استعمار، اسارت و استقلالشان می گذرد، احترام می گذارند و در جستجوی هویت خویش در فرهنگ ایرانی هستند.

اما پرسش اینجاست که باینکه کشور بنگلادش بسیار از لحاظ مکانی با کشور ایران مسافت دارد و سال ها از پیشینه مرجعیت زبان فارسی در این کشور گذشته است، چرا هنوز داغ ایران دوستی بر پیشانی دارند و هنوز خواهان چشیدن طعم فرهنگ و اصالت ایرانی هستند؟

زبان فارسی بیش از ۶۰۰ سال (۱۲۰۳-۱۸۳۷ میلادی) زبان رسمی دولت بنگال بوده است و این ریشه دیرینه زبان فارسی در سرزمین بنگلادش تا آنجاست که برخی محققان در این باره معتقدند که «سرزمین بنگال شرقی که بنگلادش کنونی از لحاظ جغرافیایی در آن واقع است، اولین قسمت از شبه قاره هند بود که آغاز به فراگیری زبان فارسی نمود». (ابوالبشره، ۱۳۶۶، ص ۷۷)^۳ و برخی دیگر از محققان معتقدند: «متأسفانه یکی از دروغ های شاخ دار تاریخی که به طور گسترده تبلیغ شده بود مبنی بر این است که زبان بنگالی «دختر زبان سانسکریت» است یعنی زبان بنگالی از درون زبان سانسکریت به وجود آمده است. هدف از تبلیغ این دروغ تغییر دادن هویت اسلامی این زبان بوده است و این امر یکی از توطئه های آقای **نفر**^۴ جاسوس انگلیس در خاورمیانه در اوایل قرن هجدهم میلادی است که در خاطرات خویش بدان

۳. ابوالبشر، کلثوم (۱۳۶۶). ادبیات و نفوذ زبان فارسی در بنگلادش. مجموعه سخنرانی های سمینار زبان فارسی ۲۷-۲۸ خرداد ۱۳۶۵. تهران: مرکز نشر دانشگاهی. ص: ۷۷. منتقل به

بخش منابع

۴. لطفاً نام لاتین را بفرمایید. ۴۴۴ 4

۱. دکتری؟؟؟ و مدرس اعزامی بنام سعدی

۲. دکتری؟؟؟ و مدرس اعزامی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

سواد فارسی داشتند. این امر منجر به وجود آمدن گویش بنگالی به عنوان گویش تعامل بین فارسی‌گویان و مردم محلی شد. **شجاع درون متنی** عرفان و تصوف نیز از طریق ادبیات فارسی وارد ادبیات بنگالی شد و به تبع آن انواع خاصی از ادبیات عرفانی در این کشور به وجود آمد. در منظومه بنگالی، انواع نغمه‌ها مانند **مرشدی**، **معرفتی** و **باول** سروده می‌شود که نتیجه تأثیر سروده‌های فارسی است و افکار صوفیانه و عاشقانه به‌ویژه عشق و معرفت الهی را از منظر عطار، سنایی، مولوی و حافظ شرح می‌دهد. اشعار قاضی نذراسلام (۱۸۹۹-۱۹۷۲ میلادی) شاعر ملی بنگلادش از نمونه‌های آن است که واژه‌های فارسی با اشعارش چنان پیوند خورده است که به‌هیچ‌وجه برای فارسی‌زبانان بیگانه نیست. **شجاع درون متنی** (ص ۱۶)

اولین کتاب‌ها و مطبوعات در این کشور به زبان فارسی خوانده و نوشته شده است مانند روزنامه فارسی سلطانول^۷ و دوربین^۸ که به‌طور منظم در کلکته به چاپ می‌رسیده است. در اواسط قرن هفدهم میلادی، زبان فارسی در سرزمین بنگال تا آنجا نفوذ و رشد پیدا کرده بود که در بیشتر اشعار، منظومه‌ها و داستان‌های بنگالی، واژه‌های فارسی به کار می‌رفت. تا پایان این قرن و در خلال قرن هجدهم و نوزدهم، پیوند زبان فارسی با بنگالی روزبه‌روز افزایش یافت و در نتیجه این آمیختگی و پیوند ادیبانی به نام «ادبیات پوتهی» به وجود آمد. ادبیات پوتهی به ژانر خاصی از ادبیات اطلاق می‌شود که آمیزه‌ای است از لغات بنگالا، عربی، اردو و فارسی و نویسندگان و شاعران آن مسلمان هستند.^{۱۰}

کتاب‌های بسیاری درباره زبان و ادبیات فارسی و تاریخ ادبی به زبان بنگالی نوشته شده که مهم‌ترین آن عبارت است از:

- ۱- **پارشو پروتیبندیا املای نام کتاب صحیح است؟** (نابغه‌های ایران): از محمد برکت الله در دو جلد که به سال ۱۹۸۹ میلادی در آکادمی بنگالا چاپ شده است.
- ۲- **پارسی شاهیتیر ایتیهاس (تاریخ ادبیات فارسی)**: تألیف دکتر سری هریندر چندروپال که به سال ۱۹۵۳ میلادی در کلکته چاپ شده است.
- ۳- **ایرانییر کوی (شاعران ایران)**: تألیف منصورالدین که به سال ۱۹۶۸ میلادی در داکا چاپ شده است.

۵ مجیدی، نورحسین. فرهنگ واژگان فارسی و عربی در زبان بنگالی. زیر چاپ. **لطفاً به منبع دسته اول ارجاع دهید. منبع زیر چاپ قابل استناد و دسترسی نیست.**

۶ محسن‌الدین میا (۱۳۹۱). دیوان سراج‌الدین فرید پوری. داکا: رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری ایران. ص ۱۶. **منتقل به بخش منابع. لطفاً بفرمایید نام خانوادگی نویسنده (میا) است؟**

7 Sultanul
8 Durbeen

9 <http://en.banglapedia.org>. Persian

10 <http://en.banglapedia.org> Puthi Literature

اشاره کرده است. البته بعضی از دانشمندان مسلمان زبان و ادبیات بنگالی ادعای دروغ مذکور را رد کرده و در راه جستجوی منبع سرچشمه زبان بنگالی را گشوده بودند؛ گرچه آنان نتوانستند این راه را کاملاً پیموده به مقصد برسند؛ اما اگر ما به سال‌های گذشته نگاهی بیندازیم، بهتر می‌توانیم ببینیم که زبان بنگالی «دختر زبان فارسی» است، زیرا که تجار و مبلغین اسلام فارسی‌گو از طریق تعامل با مردم بومی این سرزمین این زبان را به‌عنوان یک گویش مخلوط به وجود آوردند و در مرور زمان این گویش تبدیل به یک زبان منظم کامل گردید و بزرگ‌ترین گواه بر این ادعای ما این است که اسم این زبان با یکی از واژه‌های زبان فارسی گذاشته شد.^{۱۱} **شجاع درون متنی**

پیوند ارتباطی ایران و بنگال با حضور تاجران ایرانی رقم می‌خورد زیرا «ایران در دوران قدیم و وسطی از طریق تجارت با بنگال رابطه ایجاد کرده بود. نویسندگان پرتغالی در مورد رقابت بین تجار پرتغالی و تجار عرب و ایرانی مواردی را ذکر کرده‌اند»^{۱۲} **ارجاع درون متنی** بر اساس نوشته ماهوان^{۱۳} جهانگرد مسلمان چینی در قرن‌های سیزدهم و چهاردهم میلادی وی در گائور پایتخت وقت بنگال تجار عرب و ایرانی زیادی به شمول افراد دیگر را مشغول به تجارت دیدند.^{۱۴} **ارجاع درون متنی**

اما دلیل دیگری که علاقه و توجه مردم بنگلادش را به ایران و هویت ایرانی صدچندان کرد، موضوع دین اسلام و مبلغان فارسی‌زبانی است که به این سرزمین آمدند و مشام مردم این کشور را با نسیم معرفت اسلامی آمیختند. قبل از آمدن آنان در این سرزمین تحصیلات بین افراد طبقه حکمرانان محدود بود و آنان به‌واسطه زبان سانسکریت که زبان دینی و ادبیات آنان بود خواندن و نوشتن را انجام می‌دادند. از طرف دیگر مردم عامه این سرزمین، زبان خاصی (به جز گویش‌های محلی) نداشتند و خواندن و نوشتن بین آن‌ها رایج نبود. به همین دلیل رواج خواندن و نوشتن به‌واسطه زبان فارسی بدون رقابت توسعه یافت به‌طوری‌که قبل از اشغال شدن سرزمین بنگال توسط استعمارگران انگلیس، بر اساس گواهی تاریخی، صددرصد مردم این سرزمین

۱ مجیدی، نورحسین. فرهنگ واژگان فارسی و عربی در زبان بنگالی. زیر چاپ. **لطفاً به منبع دسته اول ارجاع دهید. منبع زیر چاپ قابل استناد و دسترسی نیست.**

۲ ایران و بنگلادش: در پیوند فرهنگی: دکتر عبدالکریم (قسمت اول)، مجله نیوز لیر ارگان رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، داکا، شماره می - ژوئن ۲۰۰۳ میلادی. به نقل از منبع بالا. **ارجاع پله‌کافی عالمانه نیست به ویژه اینکه کتاب چاپ نشده است. لطفاً مشخصات منبع دسته اول را ارسال نمایید.**

۳ **لطفاً نام لاتین را بفرمایید؟؟؟**

۴ اسلام در مالزی - تأثیرات بنگال، جنوب هند، گوزرت و پارسیه: استاد اس. ام. امام‌الدین، مجله بهرت بیچیتیر، مرکز فرهنگی هند در داکا، شماره می ۱۹۸۱ میلادی. به نقل از منبع بالا. **ارجاع پله‌کافی عالمانه نیست به ویژه اینکه کتاب چاپ نشده است. لطفاً مشخصات منبع دسته اول را ارسال نمایید.**

شاهکار منیرالدین یوسف را چاپ کرد. این اولین ترجمه کامل شاهنامه در زبان بنگالی است. قابل ذکر است که بخش اول این ترجمه در سال ۱۹۷۷ میلادی توسط مرحوم ضیاءالرحمن رئیس اسبق بنگلادش در سفری به ایران به حاکم وقت هدیه شد.^۱

شیخ سعدی از معروفترین شعرای فارسی است که از قرن‌ها پیش موردپسند مردم بنگاله قرار گرفته است. گلستان هنوز از کتاب‌های مهم درسی بنگاله به شمار می‌رود. اولین ترجمه آن در سال ۱۸۵۲ میلادی توسط آگستون دی سلوا صورت می‌گیرد. بعد از سعدی شیرازی تأثیر و نفوذ کلام حافظ در آثار و نوشته‌ی نویسندگان و شاعران بنگالی دیده می‌شود.^۲ (ابوالبشر، ۱۳۹۳، ص ۸۷ و ۹۴ تا ۹۴) لطفاً شماره صفحه را تعیین نمایید.

محققان معتقدند حدود هشت هزار واژه فارسی در زبان بنگالی وجود دارد اما تحقیقات جدید نشان می‌دهد که این رقم به بیست هزار واژه نیز می‌رسد. برخی از این واژه‌ها در زندگی روزمره فعلی آنان هنوز حضور دارند که در این مجال می‌توان به این واژه‌ها اشاره کرد؛ پادشاه، نان، پنیر، گوشت، کباب، روزه، انگور، انار، جارو، چاقو، مرغ، بالش، تشک، پای‌جامه، قیچی، دیوار، چهره، سینه، ران، گرم، نرم، محله، نماز، خدا، خداحافظ، جنازه، نماز جنازه، شب برات (شب نیمه شعبان)، میلاد محفل (مجلس ختم)، زیره، شاه‌ی زیره (زیره سیاه)، کشمش، شامی کباب (شامی)، بادام، پسته، تندور (تنور)، سیخ کباب (نوعی کباب کوبیده)، قل خوانی (مجلس قرآن‌خوانی برای اموات)، مزار، قبر، یک، دو، چهار، پنج، نه، ده، دوا، پیر. همچنین نام برخی از اماکن مثل محله‌های بزرگ و معروفی مانند گلشن، گلستان، شاه‌باغ در کنار اسامی مشترکی چون جهان‌آرا، فرزانه، منیژه، نورجهان، افروز، نسرین، مه‌جبین، سنجیده، شرمینه، ستاره، ناهید، فردین، سهیل، شمیم، شهریار، همایون، فردوس، سهراب، پرویز، عالم‌گیر، جهانگیر از دیگر مشترکات قابل اشاره دو کشور به حساب می‌آیند.^۳ (عارفین، ۱۳۹۴، ص ۳۰)

وضعیت فعلی زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه‌های بنگلادش

دانشگاه داکا

۳ دکتر ام سلمی، مقاله «ترجمه و تصحیح متون فارسی در بنگال»، ره‌آورد گزارش نخستین مجمع بین‌المللی استادان زبان فارسی. ص: ۳۷۴. محل نشر؟؟؟. نام ناشر؟؟؟. سال نشر؟؟؟. آیا نام نویسنده (ام) و نام خانوادگی (سلمی) است؟ و قند فارسی، شماره ۸، سفارت جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، ۱۳۷۳ ه.ش. ص: ۲۶۴. نام مقاله؟؟؟. نام نویسنده؟؟؟.

۴ ابوالبشر، کلثوم (۱۳۹۳). زبان و ادبیات فارسی در بنگلادش. داکا: گروه زبان و ادبیات فارسی بنگلادش. ص: ۸۷-۹۴. منتقل به بخش منابع

۵. عارفین، شهناز (۱۳۹۴). قاضی نذراالاسلام، نفوذ شعر و ادب پارسی در بنگلادش، تهران: تهران: پایا. ص: ۳۱. منتقل به بخش منابع

۴- فارسی شاهیتیر کالوکروم (بررسی تاریخ ادبیات فارسی): تألیف شاعر عبدالستار که به سال ۱۹۸۹ میلادی در داکا چاپ شده است.

۵- فارسی شاهیتیر لوکیک آپادان (افسانه‌های ملی در ادبیات فارسی): تألیف عبدالستار که به سال ۱۹۸۰ میلادی در داکا چاپ شده است.

۶- بنگلادشی فارسی شاهیتو (ادبیات فارسی در بنگلادش قرن نوزدهم میلادی): تألیف پرفسور دکتر محمد عبدالله که توسط آکادمی بنگالا داکا در سال ۱۹۸۴ میلادی چاپ شده است.

۷- نذراالاسلامی ایر کابو عربی و فارسی شبو (لغات فارسی و عربی در اشعار قاضی نذراالاسلام): تألیف عبدالستار که به سال ۱۹۹۲ میلادی در داکا چاپ شده است.

۸- کتاب آموزش زبان فارسی: تألیف دکتر یدالله ثمره است که دکتر کلثوم ابوالبشر آن را ترجمه کرده و در سال ۱۹۹۵ میلادی در داکا چاپ شده است.^۱ (ابوالبشر، ۱۳۹۳، ص ۱۰۶)

آثار بسیاری از فارسی به زبان بنگالی ترجمه شده است از آن جمله: اولین کتابی که از فارسی به زبان بنگالی ترجمه شد داستان سیف‌الملک و بدیع‌الجمال نام داشت که دوناغازی از اهالی چاندپور به زبان بنگالی برگرداند. سپس شاه عبدالحکیم (۱۶۲۰ تا ۱۶۸۰ میلادی) که از برجستگان عهد خود محسوب می‌شود به تقلید از شاه محمدصغیر داستان یوسف و زلیخا را از منابع فارسی به بنگالی برگرداند.^۲ (ار- درون م)

قدیمی‌ترین ترجمه شاهنامه فردوسی توسط محمدخان که اهل بنگاله غربی بود با نام شاهنامه بزرگ صحیح انجام گرفت. این ترجمه منظوم در زبان بنگال با نام «ادبیات عامه» خوانده می‌شود. ادبیات عامه به رسم‌الخط فارسی نوشته می‌شد و زبانش بنگالی بود. نخستین چاپ مشخص نیست و چاپ دوم در سال ۱۸۸۶ میلادی انجام شد و مشتمل بر ۳۴۵ صفحه است. از این ترجمه برمی‌آید که بیش از صدسال پیش ترجمه شاهنامه فردوسی و احوال او به زبان بنگالی آغاز شده بود. منیرالدین یوسف (۱۹۱۹-۱۹۸۷ میلادی) متن کامل شاهنامه را از جلد یک تا شش به زبان بنگالی و به شعر ترجمه کرده و نام ترجمه را فردوسی و شاهنامه گذاشته است. این ترجمه بین عوام و خواص پذیرفته شده است. وی کارش را از سال ۱۹۶۳ میلادی آغاز کرد و در سال ۱۹۸۱ میلادی به پایان رساند. در سال ۱۹۹۲ میلادی آکادمی بنگالا در داکا این

۱ ابوالبشر، کلثوم (۱۳۹۳). زبان و ادبیات فارسی در بنگلادش. داکا: گروه زبان و ادبیات فارسی بنگلادش. ص: ۱۰۶. منتقل به بخش منابع

۲. سیراجی به نقل از محبوب العالم، تاریخ ادبیات بنگالا (به زبان بنگالی)، خان برادر و کمیانی، داکا، چاپ یازدهم ۲۰۰۰ میلادی. ص: ۲۰۹. لطفاً نام نویسنده و نام کتابی که متن را از آن استخراج کرده‌اید مشخص نمایید و در متن توضیح دهید که در کتاب ... به نقل ... آمده است که ... در صورتی که به منبع اصلی دسترسی دارید بهتر است مشخصات آن را بدهید.

دکتر محسن‌الدین میاه، دکتر ابوموسی عارف بالله، دکتر ابوالکلام سرکار، دکتر محمد بهاء‌الدین، آقای ممیت‌الرشید، آقای محمد احسن‌الهادی.

عضو هیئت علمی مؤسسه زبان‌های نوین دانشگاه داکا: سرکار خانم دکتر شمیم بانو.

مقاطع تحصیلی این گروه شامل کارشناسی، کارشناسی ارشد، پیش‌دکتری (M.Phil) و دکتری است. از سال اول مقطع کارشناسی تا دوره دکتری نزدیک به ۳۵۰ نفر دانشجوی درس می‌خوانند که به تفکیک: دانشجوی مقطع کارشناسی: ۳۵۰ نفر، کارشناسی ارشد: هجده نفر، پیش‌دکتری: نه نفر و دوره دکتری: سه نفر هستند.

تعداد واحدهای درسی در هر مقطع: کارشناسی ۱۲۸ واحد، کارشناسی ارشد ۳۶ واحد است و دکتری و پیش‌دکتری سیستم واحدی ندارد. هر مقطع سرفصل مصوب دارد و مرجع تصویب‌کننده آن هیئت علمی عالی دانشگاه و اتحادیه (syndicate) دانشگاه است.

امکانات موجود کمک‌آموزشی این دانشگاه شامل سه اتاق برای کلاس درس، یک اتاق برای کتابخانه گروه، یک اتاق برای ایران‌شناسی، یک اتاق برای استاد اعزامی با نام مرکز تحقیقات فارسی و چند اتاق برای استادان گروه است.

در این دانشگاه در دی‌ماه ۱۳۹۴ هفتمین دوره دانش‌افزایی زبان و ادبیات فارسی ویژه استادان زبان فارسی در بنگلادش با حضور دکتر فرهاد درودگریان، استاد اعزامی وزارت علوم، و دکتر فریده داودی مقدم، استاد اعزامی بنیاد سعدی، به مدت هفت روز برگزار شد که برای بازآموزی استادان بسیار مفید واقع شد و در آخر گواهی شرکت در این دوره به شرکت‌کنندگان اهدا شد.

مؤسسه زبان‌های نوین وابسته به دانشگاه داکا: این مؤسسه در سال ۱۹۷۵ میلادی تأسیس شد و در آن زبان‌های مختلفی از قبیل عربی، فارسی، انگلیسی، آلمانی، فرانسه، اسپانیولی، اردو، روسی، کره‌ای، چینی، هندی، ژاپنی و... آموزش داده می‌شود. تا سال ۱۹۹۲ میلادی این مؤسسه برای آموزش زبان فارسی از استادان پاره‌وقت استفاده می‌کرد. افرادی چون خانم دکتر کلثوم ابوالبشر، رایزن وقت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و استاد فارسی اعزامی از ایران، به‌عنوان استادان پاره‌وقت در این مؤسسه تدریس می‌کردند. از سال ۱۹۹۲ میلادی یک استاد تمام‌وقت (خانم دکتر شمیم بانو، دانشیار زبان فارسی) به آموزش دوره‌های زبان فارسی می‌پردازد. خانم دکتر عفت نسرین مجید، از بخش انگلیسی، مدیریت مؤسسه را بر عهده دارد. در حال حاضر پنج فارسی‌آموز در سطح دبیرستان، سه نفر در سطح دیپلم به فارسی‌آموزی در این مؤسسه اشتغال دارند. تنها عضو هیئت علمی مؤسسه زبان‌های نوین

سابقه فعالیت بخش زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه داکا به سال ۱۹۲۱، هم‌زمان با سال تأسیس دانشگاه داکا بازمی‌گردد و قدمت کرسی زبان و ادبیات فارسی در این دانشگاه ۹۶ ساله است. از آغاز دوازده رشته برای فعالیت علمی و فرهنگی در این دانشگاه شروع به کار کرد که یکی از این رشته‌ها زبان و ادبیات فارسی بوده است. این دانشگاه حدود دوهزار نفر اعضای هیئت علمی دارد که در سراسر سال نزدیک چهارصد نفر از آن‌ها برای مطالعه در مقطع دکتری و فوق دکتری خارج از کشور به سر می‌برند و نزدیک چهل هزار دانشجوی در حال تحصیل دارد. این دانشگاه، ده دانشکده و ۷۶ گروه علمی دارد و نزدیک به ۳۵۰۰ نفر کارمند در این دانشگاه مشغول به کار هستند. رئیس دانشگاه فعلی جناب آقای دکتر عارفین صدیق است.

زبان‌های دیگری که در دانشگاه تدریس می‌شود انگلیسی، عربی، هندی، چینی، کره‌ای، ایتالیایی، آلمانی، روسی، ترکی، اردو و ژاپنی است. در سال ۱۹۲۱ میلادی دانشکده ادبیات و علوم انسانی تأسیس شد که زیر نظر این دانشکده، شانزده گروه مستقل فعالیت می‌کنند. یکی از قدیمی‌ترین گروه‌های این دانشکده گروه فارسی و اردو بوده است که از زمان تأسیس تا تاریخ ۲۰۰۶/۴/۳ میلادی این دو گروه با یکدیگر مشترک بودند. از تاریخ ۲۰۰۶/۴/۴ گروه زبان فارسی از گروه اردو جدا شد و به‌صورت کرسی مستقل، با عنوان گروه زبان و ادبیات فارسی فعالیت خود را در پیش گرفت.

تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، مجموع فارغ‌التحصیلان رشته زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه داکا به حدود دویست نفر می‌رسید. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی مراکز آموزش زبان فارسی دوباره احیاء شدند. به‌خصوص در دانشگاه داکا که تا قبل از انقلاب اسلامی ایران استاد هیئت علمی زبان و ادبیات فارسی به‌صورت مستقل نداشت و استادان اردو زبان فارسی را تدریس می‌کردند. تعداد دانشجوی نیز در این زمان بسیار انگشت‌شمار بود؛ اما بعد از انقلاب اسلامی با سرپرستی سفارت جمهوری اسلامی ایران و خانه فرهنگ رشد چشمگیری در زمینه گسترش و پیشرفت زبان و ادبیات فارسی در بنگلادش صورت می‌گیرد که تأثیر آن امروزه، انتخاب سوم زبان‌آموزان در مقایسه با زبان‌های دیگر است.

در حال حاضر، در سال تحصیلی ۲۰۱۷ - ۲۰۱۸ میلادی در دانشگاه داکا یازده نفر استاد به‌صورت هیئت علمی تدریس می‌کنند: شش نفر (استاد تمام)، یک نفر (دانشیار)، دو نفر (استادیار)، یک نفر (مربی) و یک نفر (استاد اعزامی).

اسامی اعضای گروه فارسی و بخش فارسی مؤسسه زبان‌های نوین دانشگاه داکا

مدیر گروه: دکتر عبدالصبور خان

اعضای بخش فارسی دانشگاه داکا: (کلمه دانشگاه اضافه شد ایرادی

ندارد؟) دکتر کلثوم ابوالبشر، دکتر طارق سیراجی، دکتر سیلاسلام خان،

ایران‌شناسی بشود یا همان ایران بماند) و مدیرگروه اتاق مستقلی ندارد و اتاق امکانات لازم اعم از رایانه و ... را ندارد.

دانشگاه چیتاگونگ

دانشگاه چیتاگونگ در سال ۱۹۶۶ میلادی تأسیس شده و یکی از دانشگاه‌های معتبر این کشور است که حدود سی هزار دانشجو دارد و زبان‌های انگلیسی، بنگالی، عربی و سانسکریت در آنجا تدریس می‌شود. در سال ۲۰۱۱ میلادی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه چیتاگونگ زیر نظر دانشکده علوم انسانی تأسیس شد و با حضور پانزده نفر دانشجو در سطح کارشناسی آغاز به کار کرد. امروزه در دو مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشجو دارد. این گروه پنج استاد دارد. در حال حاضر، در سال تحصیلی ۲۰۱۷ میلادی، تعداد دانشجویان زبان و ادبیات فارسی دانشگاه چیتاگونگ ۳۳۵ نفر هستند که ۲۲۵ نفر در مقطع کارشناسی و ده نفر در مقطع کارشناسی ارشد تحصیل می‌کنند.

اسامی اعضای گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه چیتاگونگ

مدیر گروه: دکتر محمد نورعالم

اعضای بخش فارسی: دکتر محمد ابوالهاشم، خانم اسما اختر، عبدالکریم و الطاف حسین.

مردم شهر چیتاگونگ به عرفان و حضور صوفیان و قوالی اشعار شعرای بزرگ ایران از جمله (سعدی، مولانا، عطار) در مجالس مذهبی علاقه بسیاری دارند و این نکته در گسترش زبان و ادبیات فارسی در این شهر بسیار حائز اهمیت است.

دانشگاه کولنا

در مؤسسه زبان‌های نوین دانشگاه کولنا زبان‌های فارسی، انگلیسی، ژاپنی، آلمانی، فرانسوی، اسپانیایی و کره‌ای تدریس می‌شود و حدود دویست دانشجو دارند. زبان فارسی از سال ۲۰۰۳ میلادی در آنجا تدریس می‌شود. رئیس مؤسسه دکتر محمدشاه جلال است که مدرس زبان فارسی است. در مؤسسه ده نفر فارسی‌آموز تحصیل می‌کنند. مدت فراگیری زبان شش ماهه است. در این شش ماه، فارسی مقدماتی را بر پایه کتاب‌های آزفا (جلد اول) و آموزش فارسی اثر مهدی ضرغامیان (جلد اول) و کتاب فارسی اول دبستان تدریس می‌کنند. تنها مدرس زبان ژاپنی از کشور ژاپن است و بقیه از استادان بومی بنگلادش هستند.

این بخش منتقل به انتهای متن دانشگاه داکا شد. اگر مخالف هستید بفرمایید همین جا بیاید. مؤسسه زبان‌های نوین وابسته به دانشگاه داکا این مؤسسه در سال ۱۹۷۵ میلادی تأسیس شد و در آن زبان‌های مختلفی از قبیل عربی، فارسی، انگلیسی، آلمانی، فرانسوی، اسپانیولی، اردو، روسی، کره‌ای،

دانشگاه داکا^۱ سرکار خانم شمیم بانو و استاد آموزانه (حق‌التدریس) دکتر کلتوم ابوالبشر است.

به موازات آموزش زبان فارسی در دانشگاه‌های بنگلادش، از ابتدای تأسیس خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در داکا، این مرکز فرهنگی، به امر آموزش زبان فارسی نیز اهتمام ورزیده است. تاکنون در خانه فرهنگ ایران در داکا ۶۶ (لطفاً این عدد را بررسی نمایید) دوره فارسی‌آموزی برگزار شده و در پایان دوره، به فارسی‌آموزان گواهینامه اعطا شده است. در سال تحصیلی ۲۰۱۶ میلادی، ۴۸ فارسی‌آموز ثبت‌نام کرده‌اند که به تفکیک، ۳۴ نفر در دوره ابتدایی، دوازده نفر در دوره متوسطه و دو نفر در دوره پیشرفته.

دانشگاه راجشاهی

دانشگاه راجشاهی به‌عنوان دومین دانشگاه بنگلادش بعد از دانشگاه داکا در سال ۱۹۵۳ میلادی تأسیس شده است و با حدود ۳۷ هکتار مساحت، دارای ۳۳ هزار دانشجو و ۵۹ رشته دانشگاهی و نه دانشکده است. سابقه تدریس زبان فارسی در دانشگاه راجشاهی به سال ۱۹۶۲ میلادی بازمی‌گردد و در سال ۱۹۹۶ میلادی دانشگاه راجشاهی، آموزش دوره کارشناسی زبان فارسی را در کنار آموزش زبان‌های اردو، سانسکریت، پالی و غیره زیر نظر بخش زبان‌های خارجی دانشکده راه‌اندازی کرد. تاکنون دانشگاه راجشاهی فاقد گروه زبان و ادبیات فارسی به‌صورت مستقل بوده و استقلال این گروه از آرزوهای دیرین استادان و دانشجویان این دانشگاه همانند دانشگاه داکا و چیتاگونگ بوده است. بر اساس تلاش‌های رایزنی فرهنگی ایران در داکا این گروه توانست استقلال خود را در اواخر آذرماه ۱۳۹۵ شمسی به‌عنوان یک گروه مستقل به دست آورد. در حال حاضر، در سال تحصیلی ۲۰۱۷ میلادی، تعداد دانشجویان زبان و ادبیات فارسی دانشگاه راجشاهی جمعاً ۱۷۳ نفر هستند که ۱۴۰ نفر در مقطع کارشناسی، ۲۵ نفر در مقطع کارشناسی ارشد و هشت نفر در مقطع پیش‌دکتری و دکتری تحصیل می‌کنند. تعداد استادان این گروه ده نفر با مدرک دکتری زبان و ادبیات فارسی است. که ۲ نفر از استادان، خانم و همسر دو نفر از استادان گروه هستند.

اسامی اعضای گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه راجشاهی

مدیر گروه: دکتر عطاءالله

اعضای گروه فارسی دانشگاه راجشاهی: دکتر شمیم خان، دکتر نورالهدی، دکتر کمال‌الدین، دکتر عثمان غنی، دکتر تهمین بیگم، دکتر رضوانه بیگم، دکتر ابوعبدالله عبید، دکتر نذراالاسلام، دکتر شفیع‌الله.

امکانات موجود کمک‌آموزشی این دانشگاه بسیار ضعیف است تنها یک اتاق برای کلاس درس، یک اتاق ایران‌شناسی دارد (اتاق ایران بود آیا

داشته‌ایم، تعدادی عکس از نسخه‌های آنجا گرفته‌ایم که نمونه‌هایی ارسال می‌شود. متأسفانه مسئولان مدرسه عالی به نه بودجه و نه تخصصی در خصوص حفظ و احیای مجدد نسخ دارند و اکثر نسخ در حال تخریب است و موریانه خورده است. **متن با اندکی ویرایش در پانوشته آمده است. لطفاً بررسی نمایید**

۳- کتابخانه موزه ملی داکا، کتابخانه ملی داکا، کتابخانه ملی باستان‌شناسی، کتابخانه احسن منزل، کتابخانه دانشگاه راجشاهی، کتابخانه دانشگاه چیتاگونگ، کتابخانه شهر باریسال.

کشور بنگلادش با توجه به پیشینه طولانی زبان و ادبیات فارسی از ظرفیت بسیار بالایی در جهت گسترش و آموزش زبان فارسی با توجه به اصل بازگشت به هویت خویش برخوردار است که امید است با دو کتاب دیگری که نگارندگان درباره وضعیت زبان و ادبیات فارسی و پیشینه تصوف در این کشور در دست چاپ دارند، توجه صاحب نظران به این ظرفیت بی نظیر زبان فارسی در این کشور توجه نمایند جلب شود و شاهد برنامه‌ریزی‌های علمی و هدفمندی در این زمینه باشیم.

منابع:

- ابوالبشر، کلثوم (۱۳۶۶). *ادبیات و نفوذ زبان فارسی در بنگلادش*. مجموعه سخنرانی‌های سمینار زبان فارسی ۲۷-۲۸ خرداد ۱۳۶۵. تهران: مرکز نشر دانشگاهی. ص: ۳۳۳.
- ابوالبشر، کلثوم (۱۳۹۳). *زبان و ادبیات فارسی در بنگلادش*. داکا: گروه زبان و ادبیات فارسی بنگلادش. ص: ۳۳۶.
- عارفین، شهناز (۱۳۹۴). *قاضی نذرا لاسلام، نفوذ شعر و ادب پارسی در بنگلادش*. تهران: پایا. ص: ۳۳۳.
- محسن‌الدین (۱۳۹۱). *دیوان سراج‌الدین فرید پوری*. داکا: رایزنی فرهنگی سفارت ج.ا. ایران. ص: ۳۳۶.

چینی، هندی، ژاپنی و... آموزش داده می‌شود. تا سال ۱۹۹۲ میلادی این مؤسسه برای آموزش زبان فارسی از استادان پاره وقت استفاده می‌کرد. افرادی چون خانم دکتر کلثوم ابوالبشر، رایزن وقت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و استاد فارسی احرامی از ایران، به عنوان استادان پاره وقت در این مؤسسه تدریس می‌کردند. از سال ۱۹۹۲ میلادی یک استاد تمام وقت (خانم دکتر شمیم بانو، دانشیار زبان فارسی) به آموزش دوره‌های زبان فارسی می‌پردازد. خانم دکتر عفت نسرین مجید، از بخش انگلیسی، مدیریت مؤسسه را بر عهده دارد. در حال حاضر پنج فارسی آموز در سطح دبیرستان، سه نفر در سطح دیپلم به فارسی آموزی در این مؤسسه اشتغال دارند. تنها عضو هیئت علمی مؤسسه زبان‌های نوین دانشگاه داکا^۱ سرکار خانم شمیم بانو و استاد آموزانه (حق التدریس) دکتر کلثوم ابوالبشر است.

به موازات آموزش زبان فارسی در دانشگاه‌های بنگلادش، از ابتدای تأسیس خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در داکا، این مرکز فرهنگی، به امر آموزش زبان فارسی نیز اهتمام ورزیده است. تاکنون در خانه فرهنگ ایران در داکا ۶۸ دوره فارسی آموزی برگزار شده و در پایان دوره، به فارسی آموزان گواهینامه اعطا شده است. در سال تحصیلی ۲۰۱۶ میلادی، ۴۸ فارسی آموز ثبت نام کرده‌اند که به تفکیک، ۳۴ نفر در دوره ابتدایی، دوازده نفر در دوره متوسطه و دو نفر در دوره پیشرفته. **این به انتهای متن دانشگاه داکا منتقل شد**

نسخ خطی و کتابخانه‌های بنگلادش

۱- در کتابخانه دانشگاه دولتی داکا کتاب فهرست نسخ خطی به زبان فارسی، اردو و عربی در سه مجلد به زبان انگلیسی موجود است. این کتاب توسط دکتر صدیق خان در سال ۱۹۶۶ میلادی در دانشگاه داکا به چاپ رسیده است. جداول شامل نسخ خطی فارسی به تعداد ۳۶۴ نسخه می‌باشد.

۲- مدرسه عالی بزرگ‌ترین مرکز آموزش عالی علوم اسلامی و دینی است که در قرن ۱۹ میلادی در کلکته بنای آن نهاده شده و بعداً به داکا منتقل شده است. کتابخانه این مدرسه حاوی نسخه‌های خطی بسیاری به زبان سنسکریت، اردو، انگلیسی، عربی، فارسی و سایر زبان‌های شبه‌قاره است. مسئولان کتابخانه تعداد دقیق نسخه‌ها را نمی‌دانند و تاکنون هیچ فهرستی از نسخ خطی این کتابخانه ثبت نشده است. ولی به گفته برخی استادان گروه فارسی دانشگاه داکا، نسخ فارسی، اردو و عربی آن حدود ششصد نسخه می‌باشد. تعداد نسخه‌های عربی و اردو به مراتب بیشتر از نسخ خطی فارسی است که برآورد نشده است. **طبق دیداری که از کتابخانه به اتفاق**

1 Institute of Modern Languages University of Dhaka

۲ مؤلفان طبق دیداری که از کتابخانه داشته‌اند، تعدادی عکس از نسخه‌های موجود گرفته‌اند و اعلام کرده‌اند مسئولان مدرسه عالی به بودجه و تخصص لازم را در خصوص حفظ و احیای مجدد نسخ ندارند و اکثر نسخ را موریانه خورده و در حال تخریب است.